

LA CONSOLIDACIÓ (1723-1750)

En el període que va des de la presa de possessió de Lluís XV (1723) i l'inici en 1750 de la publicació de l'obra col·lectiva més influent de la Il·lustració, l'*Enciclopèdia Francesa*, hi ha una clara expansió de les idees il·lustrades. S'estenen a països llunyans des de Rússia a les colònies d'Amèrica, on moltes elits s'incorporen al moviment, que ara passa en gran mesura sota el lideratge de la primera gran generació d'il·lustrats francesos (Montesquieu i Voltaire).

Però culturalment el món francès és encara dominant per Versalles, que és en el seu gran moment, i pel qual intenten ser reconeguts pràcticament tots els il·lustrats. Certament, malgrat que cal relativitzar-ne l'impacte en la gent corrent, alguns monarques criden a les seves corts alguns dels filòsofs il·lustrats més famosos dins del que s'ha anomenat "despotisme il·lustrat".

El despotisme il·lustrat

En el segon quart del segle XVIII s'inicia el gran moment del despotisme il·lustrat, però cal desemmascarar molts dels tòpics implicats sota

aquesta ambivalent expressió. Caracteritzat per la consigna "tot per al poble però sense el poble", no amaga l'autoritarisme autocràtic que sovint pot ser tirànic, si bé ara aplicat des d'una perspectiva conscientment modernitzadora, expansiva i desenvolupadora del país des de les necessitats i iniciativa de l'Estat.

Que és un "despotisme" no escapa a la percepció dels filòsofs i per exemple Voltaire diu que a la Prússia de "l'il·lustrat" Frederic II hi havia trobat "un nombre prodigiós de baionetes i molt pocs llibres", mentre que Diderot dedica a Frederic II l'escrit de 1771, que mai no publicarà, *Pàgines inèdites contra un tirà*. Però també saluden amb confiança i sovint amb entusiasme la creixent consciència dels autòcrates que el seu prestigi i importància internacional depèn en gran mesura de la seva capacitat per modernitzar i desenvolupar econòmicament el seu Estat.

És per això que, tot i les enormes limitacions de racionalitat administrativa, logística i burocràtica de l'antic règim, considerem el "despotisme il·lustrat" com un incipient estadi de desenvolupament de la política exercida pels estats moderns. No en va és en aquest moment i context que la política comença a ocupar-se com a tasca primordial de la salut i la higiene públiques (fomentant el clavegueram, la salubritat i el primer enllumenat de les grans ciutats, dessecant pantans i zones insalubres) ampliant i

millorant el sistema de comunicacions (carreteres, ports, canals, diligències i correus), creant una policia que garanteixi l'ordre civil, establint les modernes presons, escoles i hospicis, o fomentant la industriositat i alfabetització popular (lleis de pobres).

En conseqüència, d'una banda s'amplia considerablement el poder efectiu dels reis i dels estats (incloent els protoliberalers com el britànic) que són cada vegada més capaços de condicionar i disciplinar la vida quotidiana dels seus súbdits.

D'altra banda, però, també es veuen obligats (per no quedar retardats respecte a altres països) a usar-lo racionalitzant i augmentant l'eficàcia de l'Administració; fomentant el progrés econòmic, cultural i educatiu, i guanyant-se l'adhesió del poble.

Segurament, va ser l'eficàcia en la guerra l'element decisiu que va impulsar els plantejaments polítics ja que, a partir de la "revolució militar" de les armes de foc, el poder militar depenia cada vegada més d'un finançament potent però alhora segur i constant, i per tant de la racionalització de l'Administració i del desenvolupament dels països. Va ser això, més que no la pretesa "tolerància", "il·lustració" o "bona voluntat dels governs", el que va fer que pràcticament totes les grans potències europees (tant dinàstiques com parlamentàries) s'afanyessin en algun grau a modernitzar els països i

racionalitzar-ne l'Administració.

Això va anar paral·lel a la disciplinació de la societat des de la "raó d'Estat", que era un tret comú tant del mercantilisme com del cameralisme, el despotisme il·lustrat i la fisiocràcia.

La necessitat d'una nova política

El terme "cameralisme" expressa la vinculació directa amb la "cambra" del rei i designa la teoria política racional i integrada que —dins d'un enorme intervencionisme— encara conjuntament el govern polític, econòmic, administratiu i financer dels estats dinàstics "absolutistes" alemanys. Precisament per dotar-se de consellers o funcionaris adequats, primer Àustria i després Prússia i la resta d'estats alemanys van crear càtedres de "ciències camerals", i van ser les primeres el 1727 a les universitats de Frankfurt, de l'Oder i de Halle. A partir de la segona meitat del XVIII, el cameralisme deixarà de ser una ciència unitària en dividir-se en òrgans especialitzats els diversos àmbits del govern que donaran origen a les posteriors ciències de l'Estat: economia política, diplomàcia, etc.

El segon quart del XVIII és un moment de presa de consciència per part de les elits governants més perceptives de la necessitat que la política passés a centrar-se en el desenvolupament econòmic i tecnològic, en la modernització administrativa i social. Per això, reformes administratives molt

similars són preses en contextos polítics i socials molt diversos. Paradoxalment sovint s'imiten malgrat les diversitats estructurals: moltes de britàniques s'estenen a França i més enllà, fins i tot representant una gran novetat a l'est europeu –molt més retardat socialment– i a Espanya. D'altres, en contra del que pot semblar, viatgen en direcció contrària, ja que aportacions de les potències dinàstiques (per exemple del cameralisme) són incorporades en l'Europa atlàntica.

Ara bé, les conseqüències modernitzadores i racionalitzadores són diverses i progressivament més dèbils segons els diferents àmbits. En una gradació aproximada podem veure que l'impacte es va reduint, des de l'exèrcit, el govern i la burocràcia central, vers les administracions provincials i locals, i, finalment, en les condicions de vida del poble. Aquí són poc perceptibles, ja que les elits dominants són els primers i grans beneficiaris d'aquest esforç de modernització i racionalització.

Per això aquest procés va prosperar o es va detenir i, fins i tot, retrocedir segons els interessos d'aquestes elits. En situacions de crisi i en la guerra la modernització i racionalització va fer grans avenços però, en canvi, es bloquejava totalment quan l'elit intuïa que podria perdre part del seu domini si continuava la modernització. Per això també és molt ambivalent la rebuda dels grans pensadors il·lustrats en les corts del XVIII: d'una

banda, se'ls crida i exalta pressuposant que les seves idees poden tenir un gran valor per a l'Estat i l'elit, però tot sovint se'ls rebutja, expulsa o almenys obvia quan es percep que aquestes no van per on interessa.

La nova política del despotisme il·lustrat reforça l'administració i la burocràcia, s'uniformitzen lleis i costums, on no s'havia fet ja s'imposa un idioma com el propi de l'Estat (per exemple, Josep II imposa l'alemany a l'Imperi austríac) i es desenvolupen les escoles i universitats al servei de l'Estat. També s'elimina el parlamentarisme francès i les institucions intermèdies: Frederic II suprimeix la Dieta prussiana, Maria Teresa ho comença a fer i ho culmina Josep II, el mateix fa Caterina de Rússia i Carles III es guanyarà l'epítet centralista de "l'alcalde de Madrid". Paral·lelament es creen els grans exèrcits "nacionals": el 1780 el de Prússia arribarà als 200.000 homes.

Tota aquesta nova organització requereix més ingressos fiscals: de duanes, d'impostos indirectes i de monopolis. Per això els països que no aconsegueixen una sanejada reforma fiscal i de la hisenda pública viuran successives bancarrotes (molt generalitzades, incloent França i de les quals només es lliurarà la més modernitzada Gran Bretanya).

Es tracta de canviar i de modernitzar la societat des de dalt, però aviat es van mostrar els límits perquè, tret del món anglosaxó, es va voler fer sense

un suficient compromís de les elits territorials i el poble, i sobretot sense tenir en compte les complexes necessitats socials. Malgrat que hi havia un positiu interès "per al poble" (potser millor dit per a la potència de l'Estat), es va fer massa "sense el poble" i sense conèixer les complexes dinàmiques socials, limitant-ne molt els èxits.

Malgrat els valuosos esforços per fer carreteres, canals i ports i per fomentar l'agricultura, el comerç i les indústries, les millores van ser força limitades perquè les reglamentacions eren molt rígides (s'usaven molt els monopolis) i els beneficis directes anaven a parar sempre als propers al poder.

S'imposa la Il·lustració francesa?

En el segon quart del XVIII sembla imposar-se la Il·lustració francesa per damunt de la britànica, però dues consideracions ens han de permetre aprofundir en aquesta percepció. D'una banda, significativament la primera generació il·lustrada francesa (singularment els seus tres grans membres: Montesquieu, Voltaire i Prevost) es caracteritzen per haver viatjat a la Gran Bretanya i haver-se'n fascinat per la qual cosa van adoptar-la com a model i en van absorbir moltes idees.

Així, el sistema polític parlamentari anglès i les idees de Locke són en la base de la famosa separació de poders defensada a *Sobre l'esperit de les lleis* per Montesquieu (1689-1755). Aquesta important obra

és escrita a partir del 1734 però no es publica fins al 1748.

D'altra banda, Voltaire (1694-1778) assoleix ara el seu veritable impacte popular en retornar d'Anglaterra. Manté una profunda relació amb Madame du Châtelet i introdueix el newtonianisme a França amb la seva obra *Elements de la filosofia de Newton*. Per la seva banda, l'abat Prévost (1697-1763), no podent resistir el celibat, fuig a la Gran Bretanya, on es fa famós escrivint la truculenta història d'*amour fou* entre *Manon Lescaut i el cavaller Des Grieux* (1731). El cavaller hi diu: "La felicitat que jo espero és propera i la vostra (de l'ascètic amic Tiberge) és llunyana; la meua és de la mateixa natura que les penes, és a dir, sensible al cos, i l'altra és de natura desconeguda que només és certa per la fe". Retornat a França en 1734, Prévost va fundar i dirigir un diari dedicat a l'apropament britànic i francès.

L'entorn de Hume

D'altra banda, la Il·lustració britànica continua tenint durant el segon quart del XVIII grans pensadors com el teòric del sentit moral, Francis Hutcheson (1694-1746), l'anglicà americà Samuel Johnson (1696-1772) i el fisiòleg associacionista i relativament materialista David Hartley (1705-1757). A més, continuen produint Swift, Berkeley i Pope, i es va obrint camí, malgrat no ser prou reconegut,

David Hume. El seu *Tractat de la naturalesa humana* pràcticament no va ser valorat, però sí la seva primera recopilació de *Discursos* (1742) i la segona, *Discursos polítics* (1751). Va sintetitzar i escindir els continguts del seu *Tractat* en llibres independents: *Investigació sobre l'enteniment humà* (1748), *Investigació sobre els principis de la moral* (1751) i un escrit més breu sobre les passions. El seu escepticisme (que Hume sempre va definir com a moderat i no pirrònic, però que l'aparta totalment d'altres empiristes com Locke o Condillac) va provocar un intent fracassat d'excomunicació en 1755 i la seva renúncia al càrrec de bibliotecari de la Universitat d'Edimburg.

El món germànic i altres països

En el segon quart del XVIII, la Il·lustració comença a penetrar en altres països. Certament en el món germànic costa considerar com a "autèntics il·lustrats" el deista wolfià Reimarus (1694-1768) o el poeta i crític afrancesat Johann Christoph Gottsched (1700-66).

Però ja se'n poden considerar el matemàtic i filòsof francès, president de l'Acadèmia de Ciències de Berlín i introductor del newtonianisme, Pierre Moureau de Maupertuis (1698-1759); l'emperador aficionat a la filosofia, Frederic II (1712-86); el mestre de Kant, Martin Knutzen (1713-51), i el creador de l'estètica moderna, Alexander Baumgarten (1714-62).

A la resta de països comença a haver-hi un nombre apreciable d'intel·lectuals il·lustrats. El suec Linneu (1707-78), que, per lluites professionals, va exiliar-se a Holanda, on va produir els seus treballs més importants. Va concebre la seva classificació binària i, retornat a Suècia, va ser metge i botànic del rei i president de l'Acadèmia d'Estocolm.

L'americà Benjamin Franklin (1706-90), tot i tenir una vida molt llarga i fructífera, va produir en aquest període (en el qual es va crear la Universitat de Pensilvània) les obres més filosòfiques i la dedicada a l'electricitat i els llamps.

També culturalment Rússia comença a incorporar-se al món europeu i a la Il·lustració amb l'escriptor, científic i gramàtic Mijail V. Lomonósov (1711-1765).

També apareixen els primers il·lustrats hispànics (que significativament són nascuts en els territoris més burgesos de la perifèria espanyola com Astúries –mines, ports– i Catalunya). Feijoo publica entre 1726 i 1740 *Teatre crític universal* i entre 1742 i 1760 *Cartes erudites i curioses*; Mayans, el 1737, publica *Orígens de la llengua espanyola* i, entre 1737 i 1742, edita el *Diari dels literats* a imitació del *Journal des Savants*; i Torrente i Villarroel publica la seva *Vida* en 1743 i 1751.

El rococó

El segon quart del segle XVIII és en arquitectura, decoració i arts plàstiques el moment de l'art cortesà per antonomàsia: el rococó. Succeeix el barroc i, significativament, és gairebé inexistent a la Gran Bretanya, mentre que triomfa a Àustria i l'Alemanya meridional (els arquitectes J. B. Neumann, D. Zimmermann i J. M. Fischer, les esglésies més conegudes dels quals es van edificar entre 1730 i 1767), tot i partir de França. Podem incloure-hi l'arquitecte Oppenodt, els orfebres T. Germain i J. A. Meissonier, els pintors Watteau (1684-1721), Boucher, Chardin i Tiepolo (frescos al Palau Reial de Wurzburg 1750-1753). En música s'acaba la producció d'Antonio Vivaldi (1678-1741) i de J. S. Bach (1685-1750), mentre que culmina la de G. F. Haendel (1685-1759).

TRIOMF I AUTOCRÍTQUES (1750 – 1774)

A la meitat del segle XVIII, la Il·lustració sembla haver aconseguit la seva majoria d'edat, com ho mostren la decisiva publicació de l'*Enciclopèdia francesa*, l'aparició de nous pensadors de gran èxit com Rousseau i, culminant el 1774, la independència de les colònies angleses nord-americanes (presentada com a defensa de la llibertat i amb un important suport de França).

D'altra banda, també es pot considerar un signe de majoria d'edat el fet que comencin a aparèixer les primeres autocrítiques. A més, ja no es fan des de posicions conservadores o retrògrades, sinó en el si de la mateixa Il·lustració que en gran mesura es reinventarà a través d'una nova i potent generació de filòsofs.

L'expansió britànica i russa

En els aspectes econòmics i polítics internacionals, la segona part del XVIII veu la clara consolidació del predomini britànic. Ha imposat la seva visió de l'equilibri continental europeu, alhora que usa el seu potencial mariner i financer per garantir-se el predomini colonial.

En finalitzar la guerra de successió austríaca, la pau d'Aquisgrà (1748) deixa problemes no resolts i a França i Àustria insatisfetes. Amb la pèrdua de Silèsia, Àustria surt perjudicada territorialment i no es resigna a la pèrdua del paper d'hereva més directa de l'imperi germànic, especialment quan es veu reforçada amb la seva expansió a costa de l'imperi turc. Roman així oberta la lluita pel predomini en el continent, ja que les grans monarquies tradicionals –França i Àustria– hauran de competir amb les potències emergents: Prússia i Rússia. Com hem exposat, molt significativament, totes juguen al despotisme il·lustrat, en un esforç competitiu per posar a produir el propi país ("tot per al poble") des de dalt i afermant el control monàrquic central sobretot l'Estat nació ("sense el poble").

Un complex equilibri d'interessos es manifesta en la Guerra dels Set Anys (1756-63). Àustria i França s'ajunten per formar un front antiprussià, i provoquen que Frederic II s'alii amb els britànics. És la inversió de les aliances tradicionals, però la cadena d'aliances paneuropea funciona mecànicament. En constatar-se el poder i l'eclosió de Prússia com a gran potència, la Gran Bretanya (que vol evitar cap predomini en el continent) li retira el seu suport.

Això iguala els lluitadors en una guerra de desgast que ho acaba deixant tot força igual. Això sí, augmenta la influència de Rússia i el

descontentament intern a França (que perd les colònies al Canadà i l'Índia davant els britànics cap a 1754) i les crítiques a l'antic règim es fan públiques i notòries. També tothom percep que la Gran Bretanya afegeix el predomini colonial al marítim tradicional.

En el continent, però, el món germànic manifesta un fort impuls, i supera finalment les terribles conseqüències de la llarga sèrie de guerres que l'havien assolat en el darrer segle. El seu futur vindrà marcat per la rivalitat entre Àustria i Prússia. Sorprenentment, tot i que la primera semblava partir amb avantatge, acabarà guanyant Prússia. Serà un procés molt llarg, però en aquest període, Frederic II posarà les primeres pedres tot esdevenint un model de "dèspota il·lustrat" que ajudarà a recuperar la confiança del món alemany. També cal tenir en compte que Àustria es veurà molt afectada pels seus conflictes amb els seus territoris no alemanys.

La nova gran potència, Rússia, pràcticament culminarà el 1790 la seva expansió territorial per Sibèria, Ucraïna i els antics territoris turcs. Ja el 1764 havia imposat el seu candidat al tron de Polònia, que es converteix en un protectorat rus encobert. Conquereix a partir del 1768 Moldàvia i Valàquia (Romania i voltants) als turcs, la qual cosa desperta les sospites austríaques: primera partició de Polònia (1772, seguida de les de 1793 i 1795). Rússia s'aboca cap al mar Negre, s'annexiona l'Azov, Crimea i la

franja costera, i fins i tot es converteix en la potència protectora dels països ortodoxos balcànics.

Pel que fa a la corona espanyola, continua perdent força malgrat les importants reformes administratives de Carles III i els seus ministres Esquilache, Floridablanca, Campomanes i Aranda. El 1762 s'aixeca el monopoli de Cadis per comerciar amb Amèrica, però la modernització estatal queda bloquejada el 1766 per l'anomenat "motí d'Esquilache" induït per la noblesa i clergat "en contra de l'opressió dels reformadors". A Portugal, el ministre Pombal imposa el "despotisme il·lustrat" i aconsegueix controlar relativament nobles i església.

En resum, amb les expansions extraeuropees de russos i britànics, però sobretot amb les guerres a les colònies i la independència de les tretze nord-americanes, queda clar que Europa ha deixat de ser l'únic escenari mundial. Precisament a l'època en què es produeixen els darrers grans descobriments geogràfics marítims, passen a primer lloc els conflictes entre les companyies comercials. Desplaçant espanyols, portuguesos i holandesos, franceses i britànics rivalitzen a Amèrica i arreu.

Com hem vist, en resulta, a partir de 1754, la que podem qualificar segurament de la primera guerra mundial, ja que es produeix alhora a Europa i a les colònies, que acabarà afavorint la Gran Bretanya i desfarà el primer imperi comercial

francès: pèrdua de Quebec i Montreal, les Antilles franceses, Senegàmbia, els enclavaments indis i –temporalment la Louisiana– amb la qual ha de compensar la seva aliada Espanya, que hi ha perdut Florida.

Ha triomfat la intel·ligent política britànica de cedir el continent, però mantenint-hi un equilibri, a canvi de dominar totalment els mars, l'expansió colonial i el comerç internacional. Aquest període seria un dels més dolços de la Gran Bretanya si no fos perquè acaba amb un seriós avís cara al futur que, en el fons, també ho era per a tota l'Europa colonitzadora: l'emancipació dels futurs Estats Units (1774), que representarà l'aparició de la primera nova gran potència extraeuropea moderna.

La segona generació il·lustrada

A inicis de la segona meitat del XVIII, la Il·lustració sembla obtenir grans èxits. A la cort francesa hi ha un relatiu "llibertinatge" mentre Madame de Pompadour és la favorita (entre 1745 i 1764) de Lluís XV. Cal recordar que la Pompadour ajudarà il·lustrats i l'Enciclopèdia, i atacarà els jesuïtes. També és saludat com un èxit esclatant el gran esdeveniment cultural d'aquest període: l'Enciclopèdia francesa. Publicada entre 1751 i 1772, aconsegueix vèncer les prohibicions i vendre vint-i-cinc mil exemplars fins a 1782, cosa que representa uns 900.000 volums. En són directors els

filòsofs D'Alembert –també matemàtic–, que en redacta el *Discurs preliminar*, i Diderot, que en serà l'ànima i el que concep que s'hi dediqui especial atenció a "les ciències, les arts i els oficis".

Tenen un gran impacte els dos innovadors volums de gravats sobre eines, estris, mètodes agraris, artesans i protoindustrials, perquè poden arribar a les classes poc lletrades d'arreu. També es considera sovint un gran èxit de les idees il·lustrades la supressió papal de la Companyia de Jesús el 1773, que abans ja havia estat expulsada de Portugal, França i Espanya, però avui és clar que més aviat es produeix perquè se la veia "com un Estat dins de l'Estat".

L'esclat de la Il·lustració escocesa

La Il·lustració britànica continua amb l'agut i àcid Laurence Sterne (1713-1768) i el seu *Tristram Shandy* (1760-1767) i un molt important esclat a Escòcia, segurament a causa del calvinisme i de l'especial cura de l'alfabetització popular per part de les parròquies. Thomas Reid (1710-1796) és el creador, el 1758, de l'escola escocesa del sentit comú.

Hume es consagra amb la seva *Història d'Anglaterra*, publicada entre 1754 i 1761 i que mostra una tendència anticlerical. El 1757 publica *Quatre dissertacions*, que inclou *La història natural de la religió*. A partir de 1761 és secretari de l'ambaixador

britànic a París, d'on retorna el 1766 amb Rousseau de convidat, però sorgeix un conflicte entre ells. L'amic i editor de les obres pòstumes de Hume, també escocès, Adam Smith (1723-1790), publica el 1759 una influent *Teoria dels sentiments morals*, mentre que el substitut de Hume a la Biblioteca d'Edimburg, Adam Ferguson (1723-1816) edita el 1767 *Assaig sobre la història de la societat civil*.

Certament el nombre de grans il·lustrats britànics sembla reduir-se respecte al període anterior però, amb l'antecedent de Hume, apareixen escriptors força autocrítics amb els nous temps com l'irlandès Oliver Goldsmith (1728-1774), el qual, amb gran dramatisme, presenta un heroi injustament desgraciat a *El vicari de Wakerfield* (1766) i critica la desposseïció dels camperols pels tancaments agraris a *Deserted Village* (traduïble per *La vila abandonada*, 1770).

Els 'fills' de Voltaire

A França continua la llarga i reeixida producció de Voltaire, que ha esdevingut una referència europea i popular. Consagra un nou tipus d'intel·lectual: un lliure pensador –no necessàriament molt profund– que no treballa amagat sinó públicament, amb tot tipus d'obres "d'incidència social": pamflets, contes, poemes sarcàstics, articles crítics, diccionaris "personalitzats", i que, conscient d'haver assolit un

gran ressò, es compromet amb la tasca de crear consciència crítica i liderar el nou fenomen de "l'opinió pública".

Des d'aquesta perspectiva s'ha de valorar Voltaire tant pel *Tractat de tolerància* (1763) o el *Diccionari filosòfic* (1764) com per haver aconseguit la rehabilitació pòstuma del comerciant protestant Calas, esquarterat viu injustament, i haver defensat públicament el Cavaller de la Barre, cremat per no haver-se agenollat al pas d'una processó. Certament, Voltaire es nega a criticar la propietat i a afirmar que tots els homes siguin iguals, com fa Rousseau, però es mostra més crític amb la religió (la seva consigna al respecte és *écraser l'Infâme*). També és mostrava molt crític i polèmic en famoses sàtires com les dedicades al terrible terratrèmol de Lisboa del 1755 i a Leibniz (*Càndid o l'optimisme*, 1759).

Segurament si en un gènere Voltaire centra les seves obres més ambicioses és en la història (va fer l'entrada "Història" en l'Enciclopèdia). *El segle de Lluís XIV* (1751), malgrat el xovinisme del títol, adopta una perspectiva d'història universal, estudiant "l'esperit dels homes en el segle més il·lustrat que hi ha hagut mai" ja que es tracta de "saber la història dels homes enlloc de saber una petita part de la història dels reis i de les corts". També cal destacar *L'assaig sobre els costums i l'esperit de les nacions* (1756-1769), ambiciós projecte que va referent tota la vida i que inclou –com a introducció

de l'edició de 1769– *La filosofia de la història*, amb una anàlisi comparada que relativitza l'Antic Testament i la importància històrica del poble jueu. *L'Assaig* investiga "l'esperit, els costums, els usos de les nacions principals" i rebutja el materialisme o determinisme climàtic de Montesquieu, ja que "l'imperi del costum és més vast que el de la natura".

Entre 1762 i 1764, a Versalles es construeix el nou palau anomenat Petit Triannon, coincidint amb el començament d'una mínima incidència a la cort per part de la Il·lustració francesa. Aquesta sembla aconseguir ara una influència que, de fet, els britànics ja havien obtingut mig segle abans. Però, això sí, ara els il·lustrats francesos semblen superar –almenys en nombre– els britànics.

És el moment del triomf del fisiòcrata partidari de *laissez faire* i metge reial Quesnay (1694-1774); del naturalista que rebutja la immutabilitat de les espècies i la descripció bíblica de la creació Buffon (1707-1788); del materialista i antiespiritualista La Mettrie (1709-1751); de l'influent empirista radical Condillac (1715-1780), que afirma que només concedint un sentit com el de l'olfacte a una estàtua aquesta acabaria generant tota la resta de facultats humanes; de l'agut autor de *Sobre l'esperit* Helvetius (1715-1771); del matemàtic i filòsof D'Alembert (1717-1783). També en aquest període inicien la seva trajectòria pública famosos il·lustrats

moderadament reformadors com Turgot, Mirabeau o Necker, que arribaran a ser ministres reials i el fracàs dels quals abocarà sense remei a la revolució.

L'autocrítica de Diderot i Rousseau

Les noves generacions que esclaten amb la segona meitat del XVIII aprofundeixen i alhora reinventen la Il·lustració. Duen a terme una profunda autocrítica alhora que hi introdueixen nous elements i esperit (ja una mica romàntic). Això es notarà especialment en la producció més creativa i personal de Diderot (1713-84), que va romandre sense publicar en vida: alguns "Salons" (el significatiu nom que va donar a la seva crítica d'art, que crea el gènere), *La religiosa* (1760), *El nebot de Rameau* (1761), *Suplement al viatge de Bougainville* (1772), *Jacques el fatalista* (1773), *Entrevista de D'Alembert i de Diderot*, *El somni de D'Alembert*, *Paradoxa del comediant* o *És bo, és dolent?* Però, a part de la seva obra inèdita i com a editor, ja les obres efectivament publicades fan de Diderot un dels filòsofs clau d'aquest moment.

En els *Pensaments filosòfics* (1746, publicats com a anònims), Diderot arriba a plantejaments materialistes panteistes, tot considerant que "el que no s'ha examinat sense prevenció, mai no ha estat ben examinat. L'escepticisme és el primer pas cap a la veritat". A causa de la publicació de la novel·la eròtica (1748) *Les Bijoux indiscrets* i (1749) la *Carta*

sobre els cecs per a ús dels que veuen, va ser empresonat. Des de 1759 fins al 1781 hi fa la crítica d'art en la *Correspondence littéraire* especialment sobre els salons d'art de París (des de 1667). Relaciona l'art amb la societat i en parla en diàlegs directes i íntims. Col·labora en la *Història filosòfica i política de l'establiment i comerç dels europeus a les dues Índies* (1770) de l'abat Raynal, en què es denuncia el despotisme i el colonialisme (prohibida pel parlament de París el 1781). Hi afirma que després dels èxits de l'erudició, la poesia, la metafísica, la geometria, la física, les ciències naturals i la química és el moment de desenvolupar "les qüestions de govern, de legislació, de moral, de política i de comerç" ja que, en les noves "societats mercantils, el descobriment d'una illa, la importació d'una nova mercaderia, la invenció d'una màquina, l'establiment d'una factoria, la invasió d'una branca de comerç, la construcció d'un port esdevindran les transaccions més importants i els annals dels pobles hauran d'escriure'ls comerciants filòsofs". Entre 1772 i 1774 va viure a Sant Petersburg, en relació amb Caterina la Gran.

És conegut que Rousseau (1712-1778) va concebre el *Discurs sobre les ciències i les arts*, guanyador del concurs de l'Acadèmia de Dijon en 1750, mentre anava a visitar Diderot a la presó. Aquest escrit, que el va fer famós, ja manifestava un estil i una mentalitat que examinava la Il·lustració d'una manera més crítica, profunda i ambivalent. Amb

l'evolució de Rousseau ens trobem amb un dels més clars signes del canvi de mentalitat que es produeix al final d'aquest tercer període en què hem dividit la Il·lustració.

Rousseau, malgrat manifestar certament una actitud personal permanent, percep moltes de les contradiccions il·lustrades, la qual cosa l'abocarà a anticipar el Romanticisme. Rousseau mostra dues clares èpoques: l'una (entre 1750 i 1764) cau més del cantó il·lustrat, i una segona (a partir de 1764 fins a 1789) ja és proromàntica. A la primera, a més del primer discurs, publica amb gran èxit el *Discurs sobre l'origen i fonament de la desigualtat entre els homes* (1754), la *Nova Eloïsa* (1761, en què hi ha el clam ja preromàntic de Saint-Preux: "Oh, sentiment!, sentiment! Dolça vida de l'ànima!"), el *Contracte social* i l'*Emili* (tots dos de 1762).

En aquest moment en què Rousseau ha assolit un enorme prestigi i influència, és condemnat pel Parlament de París, els seus llibres són cremats públicament i ha de fugir. El 1765 també és expulsat del territori prussià-suís, després que la seva casa és apedregada, i ha de retornar a França. Tots aquests dramàtics incidents accentuen la molt forta sensibilitat i tendència a la frustració social de Rousseau. Així, malgrat que molts trets ja hi eren abans, passa a oposar-se més radicalment a la societat i a tancar-se en ell mateix. Solitari, examina el seu jo amb cruïsa i patetisme, alhora que accentua

la crítica a la societat i la cultura.

A partir de les *Lletres de la muntanya* de 1764 manifesta un estil i un esperit molt més romàntic, que a l'època no es farà prou evident perquè les obres romandran en gran mesura pòstumes: les *Confessions* (escrites el 1767, però publicades el 1781), *Dialogues* (per a justificar-se davant l'opinió pública 1772-1775), *Somiegs d'un passejant solitari* (1778, inacabades).

Les altres Il·lustracions

En la segona part del segle XVIII, el món alemany comença a incorporar-se a la Il·lustració però amb notables especificitats. Es manté una clara aliança entre filosofia i religió (a diferència de l'antagonisme francès i en general). La influència del pensament científic és menor ja que Alemanya s'hi retarda.

Els il·lustrats són majoritàriament professors, pastors i funcionaris, i se n'explica el control dels governs a través de les universitats, l'església i la burocràcia. Molt vinculat a tot això, el tipus de filosofia dominant conserva un caràcter escolar, elaborat i erudit, a més d'antiintuïtiu, especulatiu i, fins i tot, místic.

Més endavant, en prendre consciència de la impossibilitat de veure convertits en realitat els seus anhels d'emancipació política i davant la secularització creixent, molts pensadors (que sovint

són fills de pastors luterans) reaccionaran cercant l'absolut en unes filosofies i literatures metafísiques, especulatives i idealistes que donen gran importància al jo i estan molt vinculades a l'esperit romàntic (un altre dels motius de l'especificitat alemanya).

En coherència amb la mentalitat il·lustrada i potenciant la perspectiva neoclàssica, Winckelmann (1717-1768, que havia participat en les excavacions de Pompeia) dona la visió més apol·línica de la Grècia clàssica a *Història de l'art entre els antics* (1764). Però tot just dos anys després, Lessing (1729-1781) comença a matisar-la (més protoromànticament?) en el *Laocoont*. Malgrat això, Lessing esdevé l'il·lustrat alemany més influent, i publica el 1753 *El cristianisme de la raó* i, entre 1767 i 1769, la *Dramatúrgia d'Hamburg*.

D'altra banda, el jove professor Kant (1724-1804), influït pel newtonianisme però encara inscrit en el racionalisme wolffià, desenvolupa l'avui anomenada tesi de Kant-Laplace sobre l'origen de galàxies, estrelles i planetes a *Història general de la naturalesa i teoria del cel* (1755).

D'altra banda, el ja consagrat Linneu retorna a Suècia amb tots els honors i presideix l'Acadèmia d'Estocolm, i el 1760 es funda la Reial Societat Científica noruega a Drontheim.

A Amèrica del Nord, es funda la Universitat de Colúmbia (1754), i Benjamin Franklin esdevé

ambaixador a Europa de les noves repúbliques independents i publica *Peces polítiques, miscel·lànies i filosòfiques* (1770).

A Itàlia, Cesare Beccaria (1738-98) es converteix en el prototipus il·lustrat de crític i reformador del sistema penal en publicar (1764) la seva influent *Dels delictes i de les penes*.

A Rússia es crea la Universitat de Moscou i es construeix el Palau d'Hivern a Sant Peterburg (1754-62), però també els terratinents adquireixen el dret a enviar a Sibèria els camperols rebels (1759).

El neoclassicisme

En plàstica el sobri –i més burgès– neoclassicisme comença a desplaçar el cortesà rococó. De la mateixa manera que és clara la concomitància entre rococó i les corts absolutistes, també hi ha certa semblança entre els ideals del neoclassicisme i de la Il·lustració ja que aquesta coincideix amb el neoclassicisme en ser (com diu Honour) "un moviment regeneracionista, un intent de purificar l'art (o tot en general) i de crear un estil d'interès universal i validesa eterna, i du molt arrelada l'empremta del seu origen antirococó. Dels que s'esforçaven per dur a la pràctica el seu ideal de perfecció, auster i de lògica concepció, es deia que eren en la *bonne route*." Tot i iniciar-se a mitjan segle XVIII, el neoclassicisme només culminarà a partir de 1790 i esdevindrà l'art oficial de la Revolució francesa (potser per aquests valors identificables com a austerament "republicans" i "il·lustrats"). D'altra banda, en música Gluck crea un nou estil d'òpera amb *Orfeu i Eurídice* (1761).

A Espanya, el pare Isla publica *Fray Gerundio de Campazas*, apareix a Madrid el *Diario noticioso, curioso, erudito y comercial* (1758), es crea la fàbrica de ceràmiques del Retiro (1759) i Tiepolo pinta el Palau Reial a Madrid (1762). També es creen la Reial Companyia de Comerç de Barcelona (1756), el Col·legi de Cirurgia de Barcelona i la Junta de Comerç de Barcelona (els dos darrers el 1760).